

PRAMENY A LITERATURA

Prameny centrální provenience

Pro zachování pramenů z období první poloviny 17. století v obecné rovině platí, že jejich kvantita ve srovnání s předcházející epochou obrovským způsobem narůstá. Základním důvodem je zcela jistě nárůst byrokracie, a to na dvorské i vrchnostenské úrovni, resp. s ním spojený důsledný přechod na písemnou formu úřadování. Zároveň se zvýšením kvantity písemných dokumentů muselo být přistoupeno také k zavedení racionálního systému jejich skartací. Požáry, drancování i odchody do exilu během třicetileté války, jakož i ztráty během následujících staletí, to vše způsobilo, že je dnešní stav zachování pramenů k dějinám držav Karla st. ze Žerotína značně troskovitý. Rovnoměrné není ani zachování různých typů pramenů z jednotlivých Žerotínových panství, které by umožnilo přesné a věcné porovnání probíhajících historických procesů.

Mnohých panství se týkají prameny, vzniklé činností centrálních úřadů, vídeňských, českých i moravských. Patří mezi ně materiály české dvorské komory, vyřizující značnou část císařské agendy.¹ Zachován zůstal šlechtický archiv (Adelsarchiv), který vznikl jako samostatná součást dvorské kanceláře. V něm obsažené záznamy o povyšování osob do různých stupňů šlechtického stavu dovolují sledovat profesionální kariéru i společenský růst osob, které tak či onak zasáhly do osudů žerotínských dominií.² Jednání mezi císařem, zemským gubernátorem Dietrichsteinem a Karlem st. ze Žerotína je možno nalézt v Moravském zemském archivu v Brně, ve fondu „Ro-

---

(1) SÚA PRAHA, ČDKM IV, Česká dvorská komora, především akta „Morava“, kart. 157, fasc. 161. Materiály Dřevohostic, fasc. D 63. Ve sbírce ČDKM IV jsou materiály řazeny abecedně podle jednotlivých lokalit. Pouze ve fasciklu „Morava“ jsou uloženy konfiskační dokumenty k většímu počtu lokalit na Moravě. Např. Břeclav, Brtnice, Bystrice pod Hostýnem, Dřevohostice, Prusinovice atd.

(2) AVA WIEN, ADELSARCHIV. Šlechtický archiv byl tvořen jako součást dokumentů císařské dvorské kanceláře. Materiály jsou řazeny abecedně podle jmen povyšovaných osob a podle dat jejich povýšení do určitého stupně šlechtické posloupnosti, která během 17. století stále více a více přestává připomínat středověkou šlechtickou strukturu, členěnou pouze na dvě velké skupiny. Podobá se naopak hierarchii vojenského kariérního řádu a odráží transformaci šlechty na státní úřednictvo rodícího se stavovského státu. Jestliže dosud musel šlechtic být nositelem určitého společenského postavení, aby mohl být dosazen do jemu odpovídajícího úřadu, nyní docházelo stále častěji k obrácenému postupu. Materiály ve šlechtickém archivu zpravidla obsahují jmenovací listinu, včetně udělení či polepšení erbů, příslušnou dokumentaci a korespondenci, včetně různých genealogických dokumentů. Inventářem k fondu je tiskem vydané dílo FRANK, K. F.: *Standeserhebungen*, 1–5. Schloß Senftenegg 1967–1974.

dinný archiv Dietrichsteinů“. Jeho část, nadepsaná titulem „*Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem*“ nevypovídá nic o dějinách rodiny kardinála, je naopak produktem úřadování kanceláře zemského hejtmána, již Dietrichstein přestěhoval na své rodové sídlo do Mikulova.³ Materiály z dietrichsteinského rodinného archivu mají proto spíše povahu srovnatelnou s dokumenty centrálních orgánů, nikoliv s dokumenty vrchnostenské správy. Lze je srovnávat např. se zachovanými kopiáři císařské dvorské komory.⁴ Stejně tak je můžeme zařadit do stejné kategorie také s materiály, uloženými ve fondu „*Stará manipulace*“ ve Státním ústředním archivu v Praze.⁵

Svoji vnitřní strukturou a také ideovou povahou mnohé archivní prameny, vzniklé v kancelářích ústředních orgánů, odpovídají dokumentům vrchnostenské provenience. Materiály centrálních úřadů se totiž pouze v naprosto omezené míře zabývají obecnými formulacemi, charakterizujícími ideovou rovinu proměn. Podstatně častěji reagují na konkrétní úřední řízení na určitém panství, resp. s konkrétním partnerem v jednání. Mohou mít formu oceňovacích protokolů (taxaci), úřední korespondence, jednání reformačních komisí apod. V materiálech ústředních orgánů se vzhledem ke způsobu úřadování navíc nacházejí četné přípisy a supliky pozemkových vrchností, které jsou produktem práce vrchnostenských kancelářů, či dokonce autografy šlechticů coby pozemkových vrchností. Z této skutečnosti mimo jiné vyplývá, že mezi rovinou centrálních státních insti-

(3) MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DITRICHŠTEJNŮ (Dietrichsteinů), G 140, Stavovské povstání na Moravě, kart. 128–132, č. 389–393, *Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem*, kart. 133–182, č. 394–582. Ke zkoumání dané problematiky může sloužit i další materiál z uvedeného fondu. Velmi kvalitní inventář k Rodinnému archivu sestavili OBRŠLÍK, J. – ŘEZNIČEK, J. – VOLDÁN, V.: *Rodinný archiv Ditrichštejnů*. Sv. I–III, Brno 1979. O práci kanceláře kardinála Františka z Dietrichsteina jako gubernátora (resp. zemského hejtmána) na Moravě v letech 1621–1636 částečně studie BALCÁREK, P.: *Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou*. Sborník archivních prací, 28, 1978, s. 66–126.

(4) Podobně jako v materiálech ČDKM IV, také v Rodinném archivu Dietrichsteinů se zachovala celá řada odhadů konfiskovaných velkostatků, pořizovaných na počátku 20. let 17. století za tímto účelem speciálně sestavenými komisemi. Shodně, někdy podobné komise pořizovaly také zámecké inventáře. MZA Brno, Rodinný archiv Dietrichsteinů, G 140, především Stavovské povstání na Moravě, inventáře kart. 128, č. 387, oceňovací protokoly kart. 131, č. 391. Rozborem oceňovacích protokolů se zabýval HRUBÝ, F.: *Odhady konfiskovaných moravských velkostatků, (1622–1623)*. ČMM, 51, 1927, s. 124–149. HKA WIEN, GEDENKBÜCHER.

(5) SÚA PRAHA, STARÁ MANIPULACE. Materiál vznikl z činnosti české dvorské kanceláře, českého mistodržitelství a české dvorské komory. Do Prahy byly po roce 1918 de-limitovány také četné materiály z centrálních vídeňských fondů.

tucí a rovinou dominií není nepřekonatelná bariéra, naopak, že jde o spojené nádoby.⁶

Prameny patrimoniální provenience

Prameny vrchnostenské provenience je možno rozčlenit na subjektivní a objektivní. Ani toto členění ovšem není absolutní, neboť např. osobní, poloúřední a úřední korespondence raně barokní šlechty se prolíná ve stylu i obsahu. Pro poznání života na někdejších panstvích Karla st. ze Žerotína je samozřejmě nejdůležitější rozsáhlý soubor žerotínské korespondence. Tzv. „bludovské“ kopiáře jsou v českých a moravských poměrech daného období zcela unikátním materiálem. I přesto však zachování pramenů k jednotlivým žerotínským panstvím, resp. k jednotlivým sledovaným tématům, není rovnoměrné a vyvážené. Po roce 1618 se struktura témat, zastoupených v žerotínských pramenech, poněkud proměnila. Žerotín již nezastával stavovské funkce, zcela se však nevyhýbal politické aktivitě a dopisoval si jak s císařem, tak i s kardinálem Dietrichsteinem. Karel starší nadále vystupoval také jako ochránce některých osob, které se ocitly u panovníka v nemilosti. Stále zůstal patronem Jednoty bratrské. Zachována je i taková korespondence, v níž Žerotín vystupuje jako pozemková vrchnost a jako hospodářský správce svých statků.⁷

(6) Tato skutečnost je velmi silně patrná v dietrichsteinské korespondenci ke správě Moravy, jejímiž hlavními pisateli jsou císař, císařská dvorská komora a Dietrichstein. Čtvrtou stranou bývá konkrétní pozemková vrchnost nebo jiná osoba, obracející se na císaře, komoru nebo gubernátora se svou žádostí, suplikou, stížností.

(7) „Bludovské kopiáře“ byly po dlouhá léta uloženy v Moravském zemském archivu v Brně pod signaturou G 78, Rodinný archiv Žerotínů, jako tzv. „Žerotínské depositum“. Od konce 80. let 20. století byly převedeny do Zemského archivu Opava, kde měly být opětně přiřazeny k obsáhlému fondu Rodinného archivu Žerotínů, který dále obsahuje nejrůznější genealogický, účetní materiál apod. a uložený původně na pracovišti v Janovicích, posléze v Olomouci. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ. Fond má nově vypracovanou moderní archivní pomůcku. Zpravidla jde o kopiáře se soukromou, úřední nebo poloúřední korespondencí Karla st. ze Žerotína (tři kopiáře pocházejí od Jana Diviše ze Žerotína). Kopiáře jsou členěny podle času, tématu, jazyka a úřadu. Pouze poměrně malé procento tvoří listy, podávající primární informaci o poměrech na žerotínských panstvích. S postupujícím časem, tj. po odchodu Karla st. ze Žerotína z vysoké politiky, však toto procento poněkud narůstá. V MZA Brno zůstaly ve Sbirce rukopisů uloženy pouze dva fragmenty žerotínských kopiářů MZA BRNO, SBIRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář soukromých listů Karla st. ze Žerotína z let 1612–1614 (čes.), č. 615. Kopiář vrchnostenské korespondence Karla st. ze Žerotína z let 1621–1622 (čes.), č. 755.

Materiály, zachované k jednotlivým dominiím, zpravidla umožňují alespoň částečně proniknout i do osudů a postojů zainteresovaných postav. K poměrům na náměšťském a rosickém panství nelze přehlédnout velkou vypovídací hodnotu souboru „*Archiv Grafenegg*“, který se dnes nachází v Haus-, Hof- und Staatsarchivu ve Vídni. Za nejvýznamnější část tohoto fondu lze mít trojsvazkový obsažný deník Jana Křtitele z Verdenberga. Ve srovnání s jinými prameny tohoto druhu se v něm jen omezeně uplatňuje subjektivní vyprávění, naopak je ale detailním účetním materiálem.⁸

Analogický materiál, jako je v „*Archivu Grafenegg*“ zachován pro náměšťské a rosické panství, nalezneme i v „*Rodinném archivu Lobkoviců*“, dnes uloženém ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích, prac. Žitenice. Jde o zatím stále relativně málo zpracovaný materiál, vypovídající mj. o životním stylu Zdeňka Vojtěcha i Václava Eusebia z Lobkovic, obou významných příslušníků rodiny, kteří zasáhli do dějin dřevohostického panství. Především je zde dobře zmapována snaha Lobkoviců o vlastní finanční profit ze situace, jež po Bílé hoře na dřevohostickém dominiu nastala. Oba Lobkovicové ostatně ani zdaleka nebyli pouhými pozemkovými magnáty, ale také císařskými úředníky. Byli přesně tím typem osob, které se k novému rozsáhlému majetku dostávaly díky informacím, získaným ve státní službě. Tomu odpovídá i obsah jejich archivů.⁹

Podobný typ pramenů je alespoň v troskovité podobě zachován i pro třebičské panství, resp. pro Adama ml. z Valdštejna. Zatímco jeho syn Rudolf, který třebičské dominium de facto spravoval, zůstává poněkud ukryt v anonymitě dějin, jeho otec sám sebe prezentoval mj.

(8) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, Gebundene Bücher, Giornale, Bd.37-39. Charakteristiku Verdenbergova deníku jako pramenu k hospodářským a patrimoniálním dějinám provedli TERSCH, H.: „*Prudenter, syncere, constanter*“. *Kanzler Verdenberg (1682-1648) und sein „Giornale“*, Unsere Heimat, 66, 1995, s. 82-111; TERSCH, H.: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400-1650)*, Wien 1998 s. 634-646; SCHEICHL, A.: *Das Wirtschaften des Adels in Österreich in der Frühen Neuzeit. Studien zum Eindringen kapitalistischer Wirtschaftsformen in den Bereich der Agrarwirtschaft*, Frühneuzeit-Info, 2, 1990, č.1, s. 33-40; KNOZ, T.: *Správní a hospodářská reforma na náměšťském panství po roce 1628*, ČMM, 116, 1997, s. 137-154.

(9) SOA LITOMĚŘICE, PRAC. ŽITENICE, LOBKOVICOVÉ ROUDNIČTÍ - RODINNÝ ARCHIV. K orientaci po fondu lze použít KÁIVKA, J. - HANZAL, J. - KOŠTÁL, M. - KYNČIL, J.: *Státní archiv v Litoměřicích. průvodce po archivních fondech*. Sv. 2. Praha 1963. Oba Lobkovicové mají také své svazky s dokumenty ve vídeňském šlechtickém archivu AVA WIEN, ADELSARCHIV, a) Lobkowitz, Zdenko Adalbert, Titel „Regierender des Hauses“ in der Primogenitur, Wien 17.VIII.1624, b) Lobkowitz, Zdenko Adalbert, Fürstenstand, Wien 17.VIII.1624, c) Lobkowitz, Wenzel, Gefürsteter Graf zu Sternstein, Regensburg 23. VIII. 1641, d) Lobkowitz, Wenzel, Titel „Lieber Ohaim“.

sepsáním rozsáhlého deníku. Ten je, na rozdíl od „*Giornale*“ Jana Křtitele z Verdenberga, ryze osobně pojatým svědectvím („kalendářem“), takže se v něm nedozvídáme nikterak podrobné zprávy o poměrech na jeho panstvích. Valdštejn navíc na Třebíči nesetřval nikdy děle, nežli několik dní. Zato jeho deník poskytuje přesný obraz o společenském a politickém zákulisí procesů, které žerotínská panství bezprostředně zasáhly. Především odhaluje charakter osobních kontaktů jednajících postav. K přímým informacím o poměrech na trebičském panství je nutno využít vydanou korespondenci Kateřiny z Valdštejna.¹⁰

Všechna někdejší žerotínská panství spojuje troskovité zachování materiálů, vzniklých činností vrchnostenských kancelářů. Zpravidla se jedná o gruntovnice, urbáře, vrchnostenská privilegia, supliky poddaných. Někdy se zachovaly díky opisům do „pamětních knih“ rezidenčních měst, k nimž přináležejí i různé smlouvy a záznamy jednání s vrchností. Tyto prameny obvykle nevznikaly v přímé závislosti na sledovaných procesech proměn, byly naopak součástí starobylých právních zvyklostí. Proměny jsou v nich ale explicitně či skrytě zachyceny. Jsou v nich obsaženy informace o podobě velkostatku a sociálních vztazích, ale také o různých aspektech vztahu vrchnosti a poddaných nebo o orientaci poddaného obyvatelstva v nové situaci. Pokud jsou urbáře či oceňovací protokoly součástí majetkoprávních při či konfiskačního řízení, setkáváme se s nimi např. jako s přílohou ve výše uvedených dokumentech centrálních úřadů. Jindy mohou být součástí fondů velkostatků nebo pramenných sbírek, zpravidla pořádaných podle lokalit. Zapomenout nelze ani na městské a obecní fondy, zvláště v případě důležitějších rezidenčních měst.¹¹

(10) Originál deníků Adama ml. z Valdštejna je uložen v SOA PRAHA, RODINNÝ ARCHIV VALDŠTEJNŮ. Deníky existují také v opisech z první poloviny 20. století, a to v SÚA PRAHA, SBÍRKA OPISŮ, Valdštejnové, Deník Adama ml. z Valdštejna. Marie Koldinská a Petr Maťa připravili velmi kvalitní edici pramene KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997. Z deníků se sice dozvídáme jen velmi málo o vztahu Adama ml. z Valdštejna k jeho venkovským statkům, včetně Třebíče, v tomto případě je ovšem nutno považovat negativní zjištění také za zjištění. O to více je patrné formování Valdštejnovy osobnosti jako dvořana. Velmi omezené jsou informace o Rudolfovi z Valdštejna, ačkoliv by byl jeho obraz jako správce trebičského panství velmi důležitý. Jeho otec Adam mladší byl totiž pouze formálním držitelem statku. Několik málo informací je obsaženo v dietrichsteinské korespondenci: MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, kart. 129, č. 388, kart. 140, č. 417, kart. 141, č. 421. Petr Maťa se domnívá, že by z pera Rudolfa z Valdštejna mohly pocházet řádky deníku z roku 1629, které jsou v opise v SÚA Praha přiřazeny k deníku jeho otce. Edice korespondence Kateřiny z Valdštejna DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy pani Kateřiny ze Žerotína*. I, II. Praha 1894–1895.

(11) Materiálů zmiňovaného charakteru existuje ke sledovanému tématu celá řada. Z urbárů jde především o dva urbáře panství Brandýs nad Orlicí (1568, 1632), Třebíč

Edice pramenů

Prameny k dějinám žerotinských panství po Bílé hoře byly vydány v četných edicích. Některé z nich se týkají základních problémů epochy. Mezi nimi lze jmenovat alespoň velkou Toeglovu edici „*Documenta bohémica bellum tricennale illustrantia*“, na konkrétním materiálu objasňující průběh třicetileté války. Přimo se žerotinských dominií zpravidla dotýkají starší edice Františka Hrubého „*Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*“, „*Odhady konfliktovaných moravských velkostatků*“ či edice Libuše Urbánkové-Hrubé „*Povstání na Moravě v roce 1619*“, která přináší korespondenci moravských povstaleckých direktorů.¹²

Pro předkládanou práci mají nepochybně největší význam edice korespondence Karla st. ze Žerotína, počínaje Jungmannem, přes Chlumeckého, Brandla, Dvorského, Hrubého až k Rejchrtové. Nelze ovšem opomenout, že zmíněné edice se důkladněji zaměřují na počáteční období Žerotínova života a reflektují především v dané době dostupné dopisy, obsažené v „bludovských kopiářích“. Materiály k pobělohorskému období byly dosud vydávány spíše výběrově a výběr byl zpravidla pojímán z hlediska očekávané interpretace. Pro poznání života na žerotinských panstvích je obzvláště důležitá edice listů Kateřiny z Valdštejna, pořízená na sklonku 19. století Františkem Dvorským. Pohled moudré Žerotinky dává totiž nahlédnout do každodennosti převratných změn.¹³

(1573, 1629). Důležitým pramenem je Pamětní kniha města Přerova, která shrnuje většinu významných informací o vztahu mezi vrchností a rezidenčním městem.

(12) TOEGEL, M. (ED.): *Documenta bohémica bellum tricennale illustrantia*. I-VII. Praha 1971–1981. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I, II. Brno 1934–1937. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L. (ED.): *Povstání na Moravě roku 1619. Z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979.

(13) Stručný rozbor dosud vydaných listů Karla st. ze Žerotína provedla REJCHRTOVÁ, N. (ED.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982, úvodní kapitola „*Listy osamělého politika*“, s. 7–10. Nejvíce listů k Žerotínovu pobělohorskému období vydal František Hrubý, a to především ve druhém díle své edice dokumentů z pobělohorské Moravy. František Hrubý zaměřil svou pozornost především na politické dějiny, popř. na dějiny Jednoty bratrské. Z tohoto hlediska prováděl výběr dokumentů pro svou edici. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. Brno 1934–1937. Korespondence Kateřiny z Valdštejna v edici Františka Dvorského pochází z let 1631, 1633, 1634 a 1635. Ve fondu Nová sbírka Moravského zemského archivu v Brně však existují ještě její některé další dopisy, částečně vydané Františkem Hrubým. Na rozdíl od Karla st. ze Žerotína se Kateřina ve svých listech nezabývá filozofickými tématy, převažují témata rodinná a hospodářská, týkající se právě především života

Doplňující, ovšem nikoliv zanedbatelnou, roli sehrávají i další edice, vztahující se obvykle ke konkrétnímu dominiu. Někdy mohou mít partiální charakter a dosti často bývají ilustrující součástí regionálně zaměřených monografií. Jindy ale může jít o tak zásadní materiál, jakým jsou vklady do zemských desek, alespoň částečně zachycující složité majetkové přesuny. Ke zmiňované řadě edic přibyla ve zcela nedávné době také moderní edice deníku Adama ml. z Valdštejna, poskytující řadu informací o struktuře „žerotínského společenského okruhu“.¹⁴

Literatura o formování absolutismu

Problematika proměn v období bezprostředně po Bílé hoře byla po dlouhá léta samozřejmým předmětem zájmu historiků. Odpovídá to významu, který byl kritické době kolem roku 1620 českou historiografií i politickým myšlením tradičně přisuzován.

V obecné rovině po dlouhou dobu převažovalo zkoumání politických a duchovních dějin, např. v pojetí Antonína Rezka, Antonína Gindelyho, Josefa Pekaře, Františka Hrubého nebo Otakara Odložilíka. Podle náboženského a politického postoje badatelů obvykle vypadala i jejich interpretace pramenů, v každém případě však jejich práce sehrály pro poznání bělohorského období velkou roli. Především Josef Pekař a o málo později František Hrubý vnesli do bádání novou metodu, jež klasicky pojímané politické dějiny propojovala s dějinami hospodářskými, sociálními i právními. Oba autoři dokázali také spojit obecné dějiny s dějinami patrimoniálními, resp. lokálními. V proniknutí do mentality šlechticů pobělohorské éry i v metodě propojení celku a regionu následoval Josefa Pekaře Zdeněk Kalista.¹⁵

---

jednotlivých valdštejnských a žerotínských panství: Třebíče, Brandýsa, Přerova apod. DVORSKÝ, F. (ED.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*. I, II. Praha 1894–1895.

[14] Předkládané práce se týkají především dvě edice moravských zemských desek, zasahující bělohorské období. Zápisy z období těsně před Bílou horou zpravidla vykreslují rozsah a strukturu sledovaných majetků. V době těsně po Bílé hoře bývá v zápisech pauza, končí ve druhé polovině 20. let 17. století. Zápisy z pobělohorského období odrážejí majetkoprávní změny, související s konfiskacemi a paralelními společenskými procesy. Je v nich patrný příchod absolutistických tendencí. MATĚJEK, F. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1641. *Kraj olomoucký*. Brno 1993; ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1642. *Kraj brněnský*. Praha 1957. Deník Adama ml. z Valdštejna byl vydán jako jeden z počínů rozsáhlého projektu, doprovázejícího velkou výstavu rudolfinského umění roku 1997 v Praze. Vydali jej KOLDINSKÁ, M.-MAŤA, P. (ED.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602–1633*. Praha 1997.

[15] REZEK, A.: *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války*

Postupem času byla do tradičně pojímaných politických dějin přinášena celá řada nových témat a metodologických přístupů. Jedním ze základních otázek je hledání kategorií, na jejichž základě by bylo možno nacházet zásadní momenty přechodu od stavovského systému k absolutismu, a to jak na úrovni státní, tak i na úrovni dominií. Z prací některých západoevropských historiků druhé poloviny 20. století, zabývajících se problematikou absolutismu, je zřejmá jistá relativita periodizačního mezníku, obvykle kladeného do roku 1620 a spojovaného s bitvou na Bílé hoře.¹⁶ Pro poměry ve střední Evropě a jejich vysvětlení v souvislosti s obecnými evropskými procesy přinesl v posledních letech mnoho synteticky zpracovaných poznatků Robert J. W. Evans, především v práci *„The Making of the Habsburg Monarchy“*. Konfrontuje dění v centru monarchie a v jejích jednotlivých částech. V obecné míře také popisuje proces proměny feudální třídy v habsburských dědičných zemích.¹⁷

V prostředí české historiografie se v posledních letech zabývalo uvedenými otázkami více autorů, zpravidla se zaměřením na geo-

(1637-1649). Praha 1890; GINDELY, A.: *Geschichte der Dreißigjährigen Kriegen in drei Abteilungen*. Prag 1882; ODOŽILÍK, O.: *Ze zápasů pobělohorské emigrace*. ČMM, 56, 1932, s. 1-58, 369-388; PEKAŘ, J.: *Bílá hora. Její příčina a následky*. Praha 1920; PEKAŘ J.: *Valdštejn*. Praha 1895; PEKAŘ, J.: *Kniha o Kosti*. 2. vyd. Praha 1935; HRUBÝ, F.: *První pokusy císaře Ferdinanda II. o změnu moravské ústavy po Bílé hoře*. In: *Sborník prací věnovaných prof. dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám*. Praha 1931, s. 137-146; KALISTA, Z.: *Mládi Humprechta Jana Černina z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*. Praha 1932; KALISTA, Z.: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*. Praha 1994. V poslední době se problematikou české historiografie, věnované 17. století zabývala Hana Ambrožová. AMBROŽOVÁ, H.: *Poznámky k problematice 17. století v české historiografii*. Diplomová práce FF MU. Brno 1991.

(16) Někteří autoři vycházejí z klasického členění W. Roschera, který spatřuje počáteční fázi absolutismu již v jeho „konfesním“ období. Známé německé syntézy dějin, vydávané v Oldenbourg-Verlag, naopak vzájemně oddělují epochu reformace a protireformace a epochu absolutismu. Vědomé upozadění dějinného mezníku kolem roku 1620 je patrné i u některých badatelů o raném novověku, kteří se primárně pojmem „absolutismus“ nezaobírají, např. u Fernanda Braudela. LUTZ, H.: *Reformation und Gegenreformation*. München 1997; DUCHHARDT, H.: *Das Zeitalter des Absolutismus*. München 1992; HUBATSCH, W.: *Das Zeitalter des Absolutismus. 1600-1789*. Braunschweig 1966; BRAUDEL, F.: *La méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris 1949; BRAUDEL, F.: *Le modèle italien*. Paris 1989.

(17) EVANS, R. J. W.: *The Making of the Habsburg Monarchy*. Oxford 1979. (Kniha vyšla také v německém vydání *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550-1700*. Wien-Köln 1989). V současné době se připravuje překlad do češtiny. Evans zde přistupuje k podobnému chápání vztahu centra a regionu, jaký známe od Joachima Bahlickeho nebo od Josefa Války. VÁLKA, J.: *„Státní a zemské“ v českých dějinách*. ČMM, 109, 1990, s. 320-336; VÁLKA, J.: *Zemsko-stavovská politická mentalita v bělohorském období*. Studia Muzea Kroměřížska '90, 1990, s. 55-66.

grafickou oblast českých zemí, často s výhledy na širší evropskou problematiku. Jmenujme alespoň Josefa Polišenského, Josefa Válku, Jaroslava Pánka a Josefa Janáčka.¹⁸

Josef Válka přinesl do problematiky zkoumání raného novověku v poměrech českých zemí několik zcela nových metodologických přístupů, synteticky uplatněných v knize „*Morava reformace, renesance a baroka*“. Především se to opět týká vztahu celku a regionu, ale také použití některých kulturněhistorických metod při výkladu politických dějin. Josef Janáček s využitím biografické metody ve své monografii „*Valdštejnova pomsta*“ podává výklad o politických i osobních vztazích uvnitř české a moravské šlechtické obce. Ukazuje zakotvení šlechticů na jejich venkovských statcích. Podobnou metodu ostatně již dříve přinesl Josef Polišenský v knize „*Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*“, v níž formou sondy do prostředí některých východomoravských dominií, např. valdštejnského Vsetína a cedlarského Zlína, osvětlil průběh obecných, především politických, procesů v mikroregionu panství. Oba tak podstatně metodologicky posunuli bádání o poměrech na velkostatcích, s nímž v poloze hospodářské historiografie v šedesátých letech přišli Josef Válka, František Matějek, Alois Mika či Josef Petráň.¹⁹

Biografická literatura

Velkou skupinu prací k osudům žerotínských statků v pobělohorské době tvoří biografie Karla st. ze Žerotína a jeho nejvýznamnějších současníků. I přes četné drobnější životopisy, jež se v poslední

(18) POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a český národ*. Praha 1960; POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha 1970; VÁLKA, J.: *Komenský v evropské kultuře 17. století*. In: *Komenský a kultura jeho doby*. Brno 1992, s. 11–16; VÁLKA, J.: *Moravia and the Crisis of the Estates' System in the Lands of the Bohemian Crown*. In: EVANS, R. J. W. - THOMAS, T. V.: *Crown, Church and Estates*. London 1991, s. 149–157; PÁNEK, J.: *La Bohème et la monarchie des Habsbourg au début des temps modernes: où va la recherche ichèque de nos jours?* *Studia Comeniana et Historica*, 54, 1995, s. 109–125; JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978.

(19) VÁLKA, J.: *Dějiny Moravy. II. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno 1996; JANÁČEK, J.: *Valdštejnova pomsta*. Praha 1992; POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha 1970; MIKA, A.: *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960; MATĚJEK, F.: *Feudální velkostatek a poddaný*. Praha 1959; PETRÁŇ, J.: *Poddaný lid v Čechách před třicetiletou válkou*. Praha 1964; VÁLKA, J.: *Hospodářská politika feudálního velkostatku*. Praha 1962.

době při příležitosti různých výročí Karlovi st. ze Žerotína dostalo, zůstávají stále základní literaturou k tomuto tématu v mnohém ohledu zastaralé práce Petra Chlumeckého a Otakara Odložilíka.²⁰ O jejich velkých monografiích, stejně jako o značné části časopisecky publikovaných drobnějších životopisných syntéz o Žerotínovi, ovšem platí, že se více zabývají jeho politickou činností, nežli dalšími aktivitami. Stejně tak platí, že mnozí autoři vždy znovu a znovu opakují již řečené na základě výkladů Chlumeckého, Odložilíka a Hrubého, resp. na základě reinterpetací stejného souboru vydaných pramenů. Najdou se ovšem i studie, přinášející nové poznatky. Mezi ně patří např. stať Libuše Urbánkové-Hrubé o kanceláři Karla st. ze Žerotína. Nové zajímavé možnosti výkladu Žerotínovy osobnosti svého času naznačila i stručnější biografie z pera Josefa Války z roku 1986. Zcela jedinečně (podle našeho názoru ovšem značně zkreslujícím způsobem) charakter postavy Karla st. ze Žerotína vykresluje Robert Kalivoda ve své stati „*Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a pobělohorské*“.²¹

Literatura o nejvýznamnějším partneru Karla st. ze Žerotína, kardinálu Dietrichsteinovi, je podobně nedostatečná. Přes existenci rozsáhlého rodinného archivu dosud nebylo přistoupeno k napsání větší biografie. Jen částečně ji může nahradit knížka Pavla Balcárka. Vzhledem ke kardinálovu významu se alespoň fragmentárně jeho životem a dilem zabývá i další literatura.²²

Třetí postavou, jež význačně aktivně zasáhla do osudů žerotínských panství, je sám panovník, císař Ferdinand II. K jeho osobě sa-

(20) CHLUMECKÝ, P.: *Carl von Zierotin und seine Zeit (1564–1636)*. Brünn 1862; ODLOŽILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564–1636*. Praha 1936.

(21) URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L.: *Kancelář Karla st. z Žerotína*. Sborník archivních prací, 4, 1954, č. 2, s. 29–98; VÁLKA, J.: *Karel starší ze Žerotína (1564–1636)*. Z kralické tvrze, 13, 1986, s. 1–7. Příkladem zajímavého, nicméně z pohledu nově získaných informací o Karlu st. ze Žerotína poněkud méně vyváženého, počíná je např. sborník SPURNÝ, F. (ED.): *Karel starší ze Žerotína a jeho doba*. Bludov 1995. Kalivoda nemůže přenést přes srdce Žerotínovu „zradu“ povstání a jeho špatný vliv na morálku povstalců. KALIVODA, R.: *Husitství a jeho vyústění v době předbělohorské a pobělohorské*. Studia Comeniana et Historica, 25, 1983, s. 3–44.

(22) BALCÁREK, P.: *Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636)*. Kroměříž 1990; BALCÁREK, P.: *Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou*. Sborník archivních prací, 28, 1978, s. 66–126; RILLE, A.: *Kardinal Franz Fürst von Dietrichstein in seinen Beziehungen zu Kaiser Ferdinand II. und Papst Urban VIII.* ZVGMS, 16, 1912, s. 115–125; SNOPEK, F.: *Obrazy z katolické restaurace kardinála Ditrichštejna*. ČMM, 37, 1913, s. 241–256 a 38, 1914, s. 397–422; SNOPEK, F.: *Akta kardinála Ditrichštejna 1619–1636*. ČMM, 39, 1915, s. 98–194; TENORA, J.: *Apologie kardinála Ditrichštejna z roku 1619*. Brno 1909; TENORA, J.: *Kardinál z Ditrichštejna a Karel starší ze Žerotína*. Hlidka, 1636, s. 33–40.

mozřejmě existuje velké množství literatury, počínaje současnými Khevenhüllerem a Lamormainem, přes Hurtera a Sturmbergera k Franzlovi.²³

Biografie nástupců Karla st. ze Žerotina na jeho panstvích existují alespoň v několika případech. Osobnost Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic zachytil stručně Zdeněk Kalista v knize „Čechové, kteří tvořili dějiny světa“. Kariéru jeho syna popisuje rozsáhlá, nicméně starší práce Adama Wolfa. Autor rozebírá i majetkové poměry Lobkoviců, včetně popisu jejich panství. Velká kariéra Lobkoviců u dvora ovšem započala až po opětovém prodeji dřevohostického panství. S dřevohostickým panstvím souvisí i práce Adolfa Turka, věnovaná osobnosti Jana st. Skrbenského z Hřiště.²⁴

Podobně je možno vytvořit alespoň částečný obraz dalších zainteresovaných osob. V případě Adama ml. z Valdštejna je to možné na základě časopiseckých článků, v poslední době publikovaných Marií Koldinskou a Petrem Maťou.²⁵ O přerovském Baltazaru ze Žerotina speciální monografie neexistuje. Informace o něm jsou obsaženy ve dvou regionálních, v knize Františka Dostála „Valašské Meziříčí za třicetileté války“ a v kolektivním díle pod redakcí Ladislava Hosáka „Dějiny města Přerova“.²⁶ Také zajímavé postavě rakouského kancléře

(23) Již v době života Ferdinanda II. vznikalo několik panovníkových životopisů, některé z nich byly zároveň státně-teoretickými spisy, jeden z nich údajně napsal Ferdinand II. sám. Khevenhüllerův spis byl v rámcových konstrukcích vydán již za Ferdinanda života KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*. Wien 1636 (summarium, věnováno Ferdinandovi III.). KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Ferdinandische Jahrbücher*. Leipzig 1778–1781, (berichtet von Justus Friedrich Runde, věnováno Friedrichu II. Hesenskému). Nejznámější a nejuplněnější vydání KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*. Leipzig 1721–1726, (12 dílů, 6 knih). HURTER, F.: *Geschichte Kaisers Ferdinands II. und setner Eltern. Personen-, Haus- und Landsgeschichte*. 11 Bde. Schaffhausen 1850–1864; STURMBERGER, H.: *Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus*. Wien 1957; FRANZL, J.: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiepalt der Zeit*. Graz-Wien-Köln 1978.

(24) KALISTA, Z.: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, kap. Zdeněk z Lobkovic a Václav Eusebius z Lobkovic. Praha 1939 s. 69–82 a 177–190; WOLF, A.: *Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rat Kaiser Leopold's I., 1609–1677. Sein Leben und Wirken*. Wien 1869; TUREK, A.: *Jan Skrbenský z Hřiště na Fulneku a Dřevohosticích*. Naše Valašsko, 6, 1940, s. 14–26 a 72–81.

(25) KOLDINSKÁ, M.: „Muž kompromisu“ v nekompromisních časech. Dějiny a současnost, 17, 1995, č. 3, s. 22–23; KOLDINSKÁ, M.: Svět Adama ml. z Valdštejna optikou jeho deníků. Příspěvek ke každodennosti a mentalitě renesančního aristokrata. Folia Historica Bohemica, 18, 1997, s. 121–142; MAŤA, P.: Nejstarší české a moravské deníky. Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny. Folia Historica Bohemica, 18, 1997, s. 99–120.

(26) DOSTÁL, F.: *Valašské Meziříčí v pamětech třicetileté války*. Ostrava 1962; HOSÁK, L. – DOSTÁL, J.: *Dějiny města Přerova*. I, II. Přerov 1970–1971, kapitulu o dějinách předbě-

Verdenberga se dosud nedostalo rozsáhlejší monografie. Existuje však několik důkladných článků, vykreslujících jeho osobnost, především stať Haralda Tersche „*Prudenter, syncere, constanter*“. *Kanzler Verdenberg (1582–1648) und sein „Giornale“*.²⁷

Z osob, které zasáhly do osudů žerotínských držav zvnějšku, je nutno zmínit alespoň Albrechta z Valdštejna. Ten se samozřejmě těší tradičně velkému zájmu badatelů a k dispozici jsou mimo jiné jeho podrobné životopisy od Josefa Pekaře, Golo Manna, Josefa Janáčka, Josefa Polišínského a Josefa Kollmanna. Janáčkovy práce se navíc vyznačují velkým citem pro sledování vztahů Valdštejna a Žerotína.²⁸

Místopisná literatura

Další velkou skupinou literatury jsou historicko-místopisné a vlastivědné přehledy. Prakticky u všech moravských žerotínských dominií je možno při studiu vycházet z příslušného svazku „*Vlastivědy moravské*“.²⁹ Kvalitní regionální dějiny má sepsáno třebičské a přerovské panství, resp. rezidenční města těchto dominií.³⁰ Několik prací

---

lohorského Přerova napsal Miloš Kouril. Nejvíce využívanou kapitolu o dějinách Přerova v bělohorské a bezprostředně pobělohorské době napsal František Dostál. Odtud některé shodné (a v některých případech ne dosti přesvědčivé) shody se závěry v publikaci o Valašském Meziříčí.

[27] TERSCH, H.: „*Prudenter, syncere, constanter*“. *Kanzler Verdenberg (1582–1648) und sein „Giornale“*. *Unsere Heimat*, 66, 1995, s. 82–11. V poslední době rozbor Verdenbergových deníků spolu s analýzou ostatních podobných rakouských pramenů konce středověku a raného novověku TERSCH, H.: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650)*. Wien 1998, s. 634–646.

[28] PEKAŘ, J.: *Valdštejn*. Praha 1895; DIWALD, H.: *Wallenstein. Eine Biografie*. Frankfurt/M 1969; MANN, G.: *Wallenstein. Sein Leben erzählt von G. M.* Frankfurt/M 1971; JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978; POLIŠIŇSKÝ, J. – KOLLMANN, J.: *Valdštejn. Ani císař, ani král*. Praha 1995.

[29] DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Třebický okres*. Brno 1906; DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Náměštský okres*. Brno 1908; KRATOCHVÍL, A.: *Vlastivěda moravská. Ivančický okres*. Brno 1904; KRATOCHVÍL, A.: *Vlastivěda moravská. Židlochovský okres*. Brno 1910; KRAMOLIŠ, Č.: *Vlastivěda moravská. Rožnovský okres*. Brno 1907; DOMLUVIL, E.: *Vlastivěda moravská. Valašskomeziříčský okres*. Brno 1914; KVASNIČKA, P.: *Vlastivěda moravská. Holešovský okres*. Brno 1926; KREUTZ, R.: *Vlastivěda moravská. Přerovský okres*. Brno 1927.

[30] FIŠER, R. – NOVÁČKOVÁ, E. – UHLÍŘ, J.: *Třebíč. Dějiny města*. I, II. Brno 1977; HOSÁK, L. – DOSTÁL, J. (ED.): *Dějiny města Přerova*. I, II. Přerov 1970–1971 (kapitolu o dě-

existuje také o Náměštsku a Rosicku. Náměšť nad Oslavou je zatím zpracována pouze parciálně v populárních publikacích. Rosice jsou na tom o něco lépe. Existuje jednak starší knížka Josefa Janeleho „*Rosice*“ z roku 1907, v poslední době byly vydány dvě publikace – Antonína Kolka „*Rosice během staletí*“ a Tomáše Knoze „*Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*“.³¹ Pro Brandýs nad Orlicí je možno využít starší práci Františka Kadlčíka z roku 1886 „*Děje a paměti Brandejsa nad Orlicí*“. Tato práce přináší mnohé informace i opisy písemných pramenů. Použit lze ovšem také práce Antonína Haase a Vladimíra Porše.³² Spíše kronikářský charakter má i knížka Ladislava Smiřického o dějinách městečka Dřevohostic.³³

Dosavadní stav zpracování studovaného problému je tedy možno označit za poněkud nerovnoměrný. Přesto však lze na základě studia literatury i dostupných písemných pramenů interpretovat dějiny někdejších dominii Karla st. ze Žerotína mezi lety 1620 a 1650 s dostatečnou přesností. Paralelní sledování osudů panství a proměny jejich struktur tak mohou dát odpověď na některé otázky, týkající se i obecnějších problémů nástupu absolutismu do českých zemí.

---

jinách Přerova v předbělohorské době napsal Miloš Kouřil, v bělohorské a pobělohorské době František Dostál).

(31) JANELE, J.: *Rosice. Nástin dějepisný a statistický*. Rosice 1907; KOLEK, A.: *Rosice během staletí*. Rosice 1994; KNOZ T.: *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*. Rosice 1996.

(32) KADLČÍK, F.: *Děje i paměti Brandejsa nad Orlicí*. Praha 1886; PORŠ, V.: *Brandýs nad Orlicí*. Stručné dějiny města. Brandýs nad Orlicí 1977; HAAS, A.: *Brandýs nad Orlicí po odchodu Karla st. ze Žerotína do vyhnanství v letech 1632-1633*. Letopisy kraje a městečka Ústí nad Orlicí, 4, 1940, s. 58-61; PORŠ, V.: *Brandýs nad Orlicí, kolébka Karla st. ze Žerotína*. In: SPURNÝ, F. (ED.): *Karel starší ze Žerotína a jeho doba*. Bludov 1995, s. 29-34.

(33) SMÍŘICKÝ, L.: *Historie Dřevohostic*. Dřevohostice 1968.

